

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Handtvagning och aquamanil

Segelberg, Eric

Fornvännen 1971(66), s. 111-113

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1971_111

Ingår i: samlar.raa.se

Genom program och material för förhandsstudium hade symposiet i viss mån inriktats på frågor rörande »typologi, taxonomi och seriation» i dessa ords mera internationella betydelse; ifråga om vilken man kanske bör erinra om att »typologi» snarast motsvarar vad man i Norden skulle kalla klassifikation, medan det som svenska arkeologer av gammalt kallar »typologi», heter seriation i ett sådant sammanhang som detta ...; (jfr L. Löfstrand i *Fornvännen* 1970: 258-60). Inriktningen gav påtagligt resultat i god orientering om det myckna, som nu händer i dessa frågor. Å andra sidan medförde den något minskat utrymme för sådana allmänna frågor, som arkeologen ideligen måste ställa inför matematiska modeller och »automatiska» hjälpmedel: vad drar de med sig? hur långt kan och bör de användas? Dock förekom också välgående bidrag och nyttig diskussion om den både för- och eftertänksamhet, som är så nödvändig i dessa sammanhang. De kvarlämnade starkt intryck av hur både angeläget och svårt det är att hjälpa matematiker och statistiker att se vad vi *verkligen* behöver, och att lära oss själva förstå bättre vad de *verkligen* kan och inte kan göra åt oss. Tydligt är emellertid att det på sina håll redan hunnit börja växa fram en ny generation av arkeologer och historiker som är bättre förberedd för dessa uppgifter; och för vilken de är självfallna. En konsekvens är klar: antingen försöker vi i utbildningen ge åtminstone någon om än begränsad orientering om detta; eller också har vi lämnat de utbildade utan starthjälp till att försöka utnyttja nya vägar — och utan hjälp ens att kunna använda den snabbt växande internationella facklitteratur där matematiskt präglad metodik redan är rutin.

Constanta-konferensen kan bli särskilt nyttig om dess publikation blir tillgänglig snabbt nog — såsom ett nytt led i den kedja vilken redan har sådana länkar som *Calcul et formalisation* (Paris 1968) och *Archéologie et calculateurs* (Paris 1970). — Vartill just nu kommit Statistiko-kombinatornye metody v archeologii (Leningrad 1970).

Carl-Axel Moberg

Handtvagning och aquamanil

Frans Carlssons artikel i *Fornvännen* 3/70 'Fortitudo i kyrkans grund' är ett intressant inlägg som säkerligen kommer att diskuteras. På s. 219 finnes ett uttalande om aquamaniler och handtvagningen, lauabo, i mässan, som inte synes vara alldeles välinformerat.

När man andrager liturgiskt material för tolkningen av konsthistoriska problem gör man visserligen väl, men det är av vikt att man inte generaliserar och antager att vad som är sant beträffande senmedeltiden eller det tridentinska Missale Romanum också gäller den tidiga nordiska medeltiden. Det är riktigt att i medeltida mässordningar ofta förekommer en handtvagning, stundom flera, vanligtvis någonstans i offertorieavsnittet, men stundom i mässans början, någon gång t. o. m. i själva canon före förvandlingen.

I offertoriet, dvs. i den akt då brödet och vinet blandat med vatten tillredes

på altaret har lauabo i senmedeltida mässordningar i Norden sin plats antingen i början (så i Lund och flerstädes i Lundaprovinsen) eller strax före *In spiritu humilitatis* (så vanligtvis i Uppsalaprovinsen). Vilken situationen var på 1100-talet är svårare att besvara. Offertoriet var i medeltidens kyrka snabbt expanderande från en mycket enkel rit till en sorts liten canon. Somliga stift höllo ända till sen medeltid på en rätt enkel ordning (Uppsala), medan andra utvecklade större rikedom (Strängnäs). Åtskilliga äldre ordningar sakna överhuvud detta moment. Situationen i Lund kan möjligtvis belysas av *Necrologium Lundense*.¹

Bakgrunden till handtvagningen ligger i det judiska och tidiga kristna skicket att två händerna före måltiden eller före bönen. Den äldsta utförligare kyrkoordningen, Hippolytus' från omkr. 215, säger (ed. Dix, G.: *The Apostolic Tradition* s. 65): »Vid midnatt stå upp och två dina händer med vatten och bed. Om du har en hustru, bed båda tillsammans.» När bruket blir allmänt under medeltiden tolkas dess innebörd lämpligen genom de texter som åtfölja. Psaltaren 25: 6(-7) enl. Vulgata 'Lauabo inter innocentes manus meas' är närmast en förklaring av oskuld, men uppfattas som en bön om renhet. Andra texter åsyfta renhet, att prästen skall kunna rätt handha de heliga gåvorna: *Concede mihi, omnipotens Deus, ita manum lauare ut puro corde et corpore possim dominicum corpus et sanguinem tractare.* (*Ordinarium Constantiense*, en norsk källa.) I Lund, Roskilde m. fl. nordiska stift användes bönen *Largire*, som närmast syftar på den inre beredelsen: *Largire sensibus nostris . . . ut sicut hic exterius abluuntur inquinamenta manuum, sic a te mundentur interius pollutiones mentium et crescat in nobis sanctorum augmentum virtutum.* Bönen 'Munda me', känd från Linköping har samma syfte.²

Vad närmast bör kritiseras är föreställningen att prästen tvår händerna innan han rör de heliga kärnen och den gammaltestamentliga text som i sammanhanget citeras. Varför två händerna efter det han ordnat kärnen? Om han började offertoriet med lauabo är det dock sannolikt att han rört kärnen tidigare. De komma inte utan vidare till altaret. I vissa fall kunna de visserligen ha förts till altaret av lägre altartjänare under »betryggande omständigheter», men även så kan det icke stödja hypotesen. Tvagningen har en symbolisk innebörd och i den mån den har att göra med vidrörande av heliga föremål så syftar det självfallet på vidrörandet av corpus Domini. Den i mässans slut följande abluionen styrker denna tolkning.³

Om någon medeltida liturgiker hyllat den anförda interpretationen är mig ej känt. Det kan tänkas. Men om den kan beläggas så tidigt som här önskvärt vore återstår att bevisa. Dess ev. inflytande måste ock värderas. De dagligen lästa bönerna torde ha mer dominerat tänkandet än enstaka lärdes funderingar.

Den av förf. icke daterade aquamanilen från Leningrad är utan tvivel intres-

¹ J. A. Jungmann, *Missarum Sollemnia*, 3. o. följande tyska upplagor, vilka bäst ta hänsyn till nordiska förhållanden. (Engelsk upplaga II s. 76-82.) E. Segelberg, *De ordine missae secundum ritum Scandinavicum* (*Eph. liturgicae, Rom*, 65 (1951) s. 256.

² Segelberg *ibid.*

³ I några enstaka fall två diakon och subdiakon händerna här även som beredelse före vidrörande av kärnen. Jungmann, *a. a.* II, s. 79 n. 17 (English edition).

sant. Utsagan att aquamanilen vanligen har formen av lejon eller riddare, varför ingen referens lämnas, torde åtminstone för senare medeltid vara tveksam. Är inte snarare hunden det vanligare?

Eric Segelberg

Summary

In his article on *Fortitudo*, Frans Carlsson refers to the theory that the priest's washing of hands (*lauabo*) in the medieval mass was probably due to the idea, based on Old Testament law, that the priest must wash his hands before touching the holy vessels in order that he might not die. The author here emphasizes the value of aducing liturgical material for interpreting art. One must not, however, use late medieval sources for the explanation of earlier periods without discretion. Washing of hands was frequently practised in the medieval mass, especially in the offertory, sometimes at its beginning, sometimes before *In spiritu humilitatis*. In early medieval rites, it was, however, often altogether missing. When interpreting the rite, one should primarily rely upon the texts accompanying the act, and these gives very little support to the above mentioned theory. Late-medieval liturgiologists may have something to say in its support, but even if one could find some suitable reference one must attach less significance to the theory of a scholar than to liturgical texts that were repeated daily.

Ett nytt tolkningsförsök av de romanska kalkmålningarna i Vinslöv

Bland de tidiga romanska kalkmålningarna i Skåne intar de i Vinslöv en särställning. De avviker från övrigt romanskt måleri både beträffande stil och, till dels, ikonografi, något som i förbigående noterats i tidigare arbeten¹ utan att klarhet vunnits vare sig ifråga om deras ikonografi eller stilistiska proveniens.

Bildprogrammet omfattar målningar i absiden och i triumfbågen. I absidens hjälmvalv återfinns en Majestas Domini i övlig form: Kristus tronande på regnbågen i mandorla och omgiven av evangelistsymbolerna. Där saknas dock de i danska och skånska absidprogram vanliga sidofigurerna.² På väggen nedanför återges två berättande scener, varav dessvärre endast några fragment av den södra

¹ Otto Rydbeck, *Medeltida kalkmålningar i Skånes kyrkor*, Lund 1904, s. 11. Då Rydbeck behandlade Vinslöv hade dock endast triumfbågens målningar kommit i dagen. Monica Rydbeck, *Valuslagning och kalkmålningar i skånska kyrkor*, Lund 1943, s. 320.

² Undantag från denna regel finns dock även i Vä och Övraby.